

**ГРАНИЦИ И ИДЕНТИЧНОСТИ В СЕЛСКИТЕ
РАЙОНИ НА ЗАПАДНА ТРАКИЯ ПРЕЗ ПОГЛЕДА
НА БЪЛГАРИТЕ (20-те ГОДИНИ НА ХХ ВЕК).
НАПУСКАНЕТО НА РОДИНАТА**

Мария Маркова

**BORDERS AND IDENTITIES IN THE RURAL AREAS
OF WESTERN THRACE THROUGH THE PERSPECTIVE
OF THE BULGARIANS (20s OF THE 20th CENTURY).
LEAVING THE BIRTHPLACE**

Maria Markova

Abstract

The region known in Bulgarian historiography as Western Thrace is a classic example of an anthropological border during the first half of XX th century. In 1920 the area was handed over to Greece.

The local Bulgarians experienced once again the dilemma of having to flee or to stay. This choice marked their lives and converted them into people with two identities – official (visible) and hidden (internal). A big part of those people who stood for and emphasized their Bulgarian heritage, fled or immigrated to Bulgaria – their regional identity quickly surfaced: it connected them with their physical motherland, brought them a temporary reassurance and kept their dream of returning back alive. The Bulgarian identity of those who remained in Greece was closed off and capsulated within their family circles which united ‘everyone who is like us’. Some of the people, who remained in Greece, were able to integrate in the Greek national society and gradually convert into ‘pure Greeks’. After time had passed and they met with their cousins from the other side of the border, it turned out that these blood relatives now had different national identities.

Key words: *Western Thrace, Bulgarians, immigrants, national and regional identity*

Настоящият текст представя етап от работата ми като участник в научния проект „Култури, памет, наследство в региона на южната българска граница“ (2012–2015, финансиран от ФНИ, договор К01/ 0003). Той е първата част от едно по-голямо изследване на българите в Западна Тракия през 20-те – 40-те години на ХХ в. В него се разглежда представата за границата – предпочитано изследователско поле от хуманитаристи и антрополози.

Непосредствено след Първата световна война областта е силно обвързана с граничната полоса между три държави (България, Гърция, Турция) и сред жителите ѝ е особено актуален въпросът за съответната национална идентичност. Представата за нея е отнесена и към етнологичния/антропологичния смисъл на понятието „граница“ – разделна линия и/или контактна зона между общностите чрез разграничаването и идентифицирането със „своето“ и „чуждото“. За човека от Западна Тракия, самоопределящ се като „българин“, а от 20-те години в България – и като „тракиец“ (Ракшиева 2000), тези схващания са част от представите за живота. В родното си Беломорие този човек е живял последователно в „турско“, в „българско“ и „гръцко“, а измеренията на *синора* (то *σύνωρο*) са се отпечатали върху неговата етническа/национална идентичност и самоидентификация. Тук ще се опитам да разгледам основно този смисъл на границата като изградя изложението върху част от отношенията между българи и гърци в Западна Тракия между двете световни войни, когато контактите сред тукашното население със смесен етнически характер силно се повлияват и от представите за местни и бежанци.

Като изследователско поле в настоящата работа съм избрала част от селата в Западна Тракия. Това са дедеагачките Бадома, Еникьой, Чобанкьой, гюмюрджинските Каракурджали, Карачкьой, Кушланли, Манастир, Съчанли, Чадърли, Шапчи, софлийските Голям Дервент, Каяджик. В продължението ѝ се включват и градовете Дедеагач, Гюмюрджина, Ксанти. Обект на проучване е част от тяхното старо местно население, чиито представители към началото на 20-те години на ХХ в. ясно се самоопределят като българи, а след пристигането си в България добиват и собствена регионална идентификация, синтезирана в названието „тракийци“. Акцентът е поставен само върху групите, които се заселват в гр. Кърджали¹ и съответно сведенията обхващат само отделни селища от посочената област. Разбира се, в Кърджали пристигат и хора от западно-тракийските градове. Те също се самоопределят като българи и тракийци, но техните разкази ще бъдат предмет на втората част от изследването.

Най-общо основните причини за това разделяне са следните. След края на Междусъюзническа Тракия за българското население в областта настъпват тежки дни. То става обект на дискриминационна и асимилационна политика на гръцката държава. В областта протича и истинско етническо прочистване. То е свързано основно със селските райони. Българите от градовете преживяват по различен начин тази държавна политика и съответно разказват другояче за живота си. Съответно хората от селските региони и градските центрове на областта не избират еднакви стратегии на оцеляване на всекидневно ниво през 20-те години на ХХ век.

---

¹ Друг изследователски проблем очертава фактът, че тези бежански и емигрантски групи, създали част от уникалната локална общност в Кърджали чрез произхода си от Западна Тракия, осмислят реалното си културно своеобразие и конструират своята регионална идентичност.

Тук ще се опитам да очертая отношенията между българи и гърци в западнотракийските села основно през 20-те години на XX в. – хронологически граници, които не са избрани случайно. Началото на периода е свързано с края на Междусъюзническа Тракия, предаването на областта на Гърция и изправянето на местните българи пред необходимостта отново да живеят в чужда национална държава. Между 1920 и 1928–1930 г. съдбата им е изцяло зависима от бурните исторически, политически, демографски, етнически, социални трусове. В края на 20-те години западнотракийските села са с напълно променен етнически състав – мнозинството от жителите им се е изселило в България и вероятно в тях остават само отделни българи, които, подобно на сънародниците си в градовете, крият рождената си национална принадлежност. Към 1930 г. в селските региони на Беломорска Тракия официално не живеят българи. Самите тези хора, пристигайки в България през 20-те години на XX в., защото са българи, възприемат и започват да се самоидентифицират и чрез новосъздаденото тук название „тракийци“.

В текста стъпвам върху постановките на Фр. Барт за социалните процеси на включване/изключване при деклариране/отстояване на идентичността, за собствената културна и социална структура на изолираната група (Барт 2006: 10–19). Те ще ми помогнат да анализирам частично общността на тракийците от беломорските села, чрез съпоставяне с други аналогични случаи. Използвала съм и концепциите в социалните и хуманитарните науки за диаспората и транснационализма (Лулева 2012), върху изследванията за процесите на национално самоопределение в Османска Турция в края на XIX – началото на XX в. (Константинова 2014) и в частност в Македония за по-обширен период. Използвала съм част от изследванията за беломорските тракийци, тяхната идентичност (Шишков 1899, 1922; Разбойников 1940; Разбойникови 1999; Ракшиева 2000, 2004; Vukov 2015) и връзката им с политиката на България между двете световни войни (Detrez 2015), за бесарабските българи, като част от българската диаспора, и връзките на обществените им структури с националната им идентичност (Георгиев 2013), за представите за родината у турците, преселници от България в Турция (Каракушева 2011), и др.

В работата си ще се опитам да съпоставя литературата с част от информацията, съхранена в индивидуалната и семейната памет на местните българи, която отразява тяхната гледна точка за отношенията им с гърците. За целта ще стъпя върху архивни спомени на непосредствените участници в събитията в Беломорието през 20-те години и на техните потомци. Те произхождат от посочените вече села – мъже и жени, които към времето на записите са на възраст между 50 и 70 години. Спомените им са записани лично от тях или от служители на териториалното поделение на Държавни архиви в Кърджали, където се и съхраняват.

Информацията ще допълня с данни от двадесет и три биографични интервюта на тракийци от Кърджали, проведени в хода на теренната ми работа. Броят на респондентите е около тридесет души. Те са хора в пенсионна възраст (75–85 г.) и всъщност са от поколението следващо това, което е оставило ар-

хивните записи. Повечето са със средно образование, а съотношението между мъже и жени е почти равно. Информацията, която е получена от тях, се отнася предимно до по-късен период или до градските центрове в България и в Гърция. Поради тази причина тук са приведени данни само от един осведомител, а в продължението на работата – пет.

В изложението съм изследовател (външен наблюдател – outsider) на живота, етническите взаимоотношения и социалното минало в родната земя на дедите на тези хора. Всичко тях ще интерпретирам от дистанция чрез историческите им измерения и следи в спомените и живота на хората. От тази позиция се налага да работя с чисто исторически методи като описание и обяснение, изследване на обекта в неговата цялост и емпиричен анализ за установяване на системата му от връзки и взаимодействия с околната действителност.

Сравнително близкото времево отстояние на обекта, изобилието на изворовия материал и съществуването на ограничен брой подобни изследвания, са основната причина за използването и на друга методология. За целта ми помогна много фактът, че за днешните тракийци аз съм вътрешен наблюдател (insider), защото съм потомка на тракийски преселници и жители на Кърджали и свидетелка на част от живота и промените в местната тракийска общност. За мен спомените на тракийците са и част от личната ми и семейна памет. Ето защо, за да (ре-)конструирам и структурирам границите и идентичности в Западна Тракия в по-широк план през 20-те – 30-те години на XX в., видени през очите на местните българи, ще съчетая чисто историческите методи с поне два от изследователските подходи на социалната антропология – рефлексията и авторефлексията.

В тези изследователски рамки ще се опитам да очертая частично границите и идентичностите в Беломорска Тракия през погледа на местните българи. Ще пречупя темата през призмата на техния живот в чужда национална среда, тъй като по това време областта е част от Гърция. За да постигна всичко това, ще структурирам част от езиковите, институционалните и териториалните аспекти на етническото сепариране на тези хора в селските райони, а във втората част – и на тези от градските центрове – и ще скицирам бегло профила на напусналите и останалите българи. Надявам се по този начин да формулирам и представя основния проблем на изследването – стратегиите, които тези българи използват на всекидневно ниво, за да се справят с кризите, причинени от политиката на гръцката държава в Западна Тракия след 1920 г., – върху който може още много да се работи и има какво да се добави

Исторически контекст

Историята на Балканите е неделима от темите за границите и идентичностите, а един от районите им – Западна Тракия – е отколешна зона на етнически и културни контакти и арена на военно-политически сблъсъци. От началото на XX в. споровете и действията около присъединяването на Беломорието към

определена балканска държава, преначертават неколккратно вътрешните етнически граници и преобръщат представите на местните жители за собствената им идентичност.

Сред ключовите политически събития за областта са съгласенската окупация и предаването на Западна Тракия на Гърция². В началото на 20-те години на ХХ в. местните българи са с оформено национално съзнание. Затова оценката им за военно-политическите последици от Първата световна война е драматична и се пречупва през настъпващите промени в самоопределението и живота им. Особено тежко се осмисля предаването на Западна Тракия на Гърция – този акт силно рефлектира върху тях и бързо влошава съдбата им. Ако за тях през 1912 г. България „*идва в Беломорска Тракия*“, то краят на Първата световна война е „*пристигане на гръцката държава/Гърция в Тракия*“ (а.е. 200: 19). В тази връзка един информатор отбелязва: „*прекарах две войни – Балканската-Освободителна от османско иго и Първата световна война, като поробителна на Беломорска Тракия*“ (а.е. 434: 2).

Беломорските българи определят живота под гръцка власт като наложена им трудна ситуация, в която България ги изоставя, а Гърция ги подлага на ново робство. „*През 1920 г. дойди новото робство. Тракия дадоха на Гърция. Ние поживяхме няколко години под гръцко робство*“ (а.е. 706); „*След това пристигнаха гръците, приеха управлението от нашето управление, което се прибра в България. Ние останахме в Гърция под гръцка власт*“ (а.е. 434: 1). Свръх-емоционално се отбелязва: „*сетне пак дойдаха други мъки. Пристигна Гърция. Наца земе зеха гръците*“ или „*дойде Гърция. Стана още по-грозно*“ (а.е. 213: 8, 15).

По същото време в гръцката държава тече бърз процес на национална хомогенизация, който включва консолидация на нацията, разбира се с акцент върху приоритетната гръцка идентичност. Процесът е допълнително конфронтиран с иредентистките политики и национализми на съседните балкански държави България и особено Турция. През първата половина на 20-те години на ХХ в. техните максимални измерения едновременно рухват³, докато самите държави са силно ангажирани с усилията си да конструират въобразените общности на собствените си нации. В хода на националното конструиране са активно въввлечени и бежанците⁴

² Ст. Трифонов посочва като най-ярките събития за Тракия през 1919–1920 г. поставянето и обсъждането на тракийския въпрос на мирната конференция в самото начало на 1919 г., френското управление в Западна Тракия, предаването на областта в гръцки ръце през май 1920 г. и съпротивата на българското и турското население в началото на лятото на същата година (Трифонов 1989).

³ С особена сила този факт се отнася до България и Гърция: първата след поражението и териториалните загуби след Първата световна война, а втората – след малоазийското си поражение през 1922 г. в Гръцко-турската война.

⁴ И в трите балкански държави бежанците са активно въввлечени в процесите на национално конструиране. По думите на А. Каракасиду, „историята на бежанците е станала национален

За да определи кой да остане и кой да бъде преместен по територията ѝ, гръцката власт използва етно-национални критерии и повежда дискриминационна и асимилационна политика към българите от Западна Тракия⁵. Тези държавнически решения се отразяват различно на хората от селата и градовете. Така в започналото с края на Първата световна война мащабно разместване на население на Балканите, скоро се включват и българите от Беломорието – голяма част от тях напускат областта и заминават за България, а други остават в Гърция. Новата държавна граница буквално сближава или разделя селища, домове, семейства, а хората избират различни стратегии за оцеляване.

Към началото на XX в. беломорските села, хинтерланд на местните градове, са териториално сепарирани на народностен принцип – те са български, турски или гръцки и рядко смесени⁶. С предаването на Западна Тракия на Гърция тази картина бързо се променя. Големите политически събития рефлектират върху вече очертаните етнически граници в областта и се отразяват дълбоко върху идентичността на местните българи.

Номинални, езикови и институционални аспекти на етническото сепарирание на българите

През май 1920 г. Западна Тракия е предадена на Гърция. Новата власт почти веднага поставя пред местните българи въпроса за тяхното самоопределение.

епос в гръцката култура и история“ (Каракасиду 2008: 189–211). За ролята им като инструмент на българската политика между двете световни войни пишат много автори. В някои от по-новите изследвания този въпрос се разглежда от позициите и на социалната антропология (например Detrez 2015, Vukov 2015).

⁵ Върху този проблем има внушителна по обем литература. Той е неразривно свързан с всички български изследвания на Западна Тракия и нейното население между двете световни войни. В тях активно участват много учени, включително и свързаните с Тракийския научен институт. По проблема са запазени изобилие от лични и семейни разкази, спомени на дейци на ВТРО, на общественици, изказвания на политици и т.н. Темата все още е актуална сред потомците на бежанците от Беломорието и намира място на страниците на вестник „Тракия“.

⁶ Българските изследователи са единодушни, че в селските региони на областта българите живеят в еднонационална среда поне до края на Първата световна война. *„Населението в цяла Южна Тракия през посочените периоди, а несъмнено и дълго преди това, е било предимно българско, особено в селските райони. В градовете, при доминиращата роля на турската власт, голяма част от търговията е била в ръцете на гърци и други, и при нарочното представяне пред властите от страна на гърците на българите неверни към султана, „комити“, броят на българите на места отстъпва, но това не дава съществено отражение върху значителното преобладаване на българите изобщо“* (Разбойникови 1999: 366). Ст. Н. Шишков пише: *„и Тракия, при всичкото нейно изключително положение, запазва своя български народностен характер не само в планините, но отпосле и в долините и полетата през всичкото време на турското политическо господство от XIV в. до наши дни“* (Шишков 1922: 16).

То се превръща в ключов момент за всеки индивид, от чийто отговор зависи дали човекът ще продължи да живее в сигурност или в заплахи. Ан. Разбойников изтъква: *„отначало гърците се държали предпазливо към останалото българско население. Те се страхували от масовото му изселване — да не направи това впечатление на Съюзниците и да не би Западна Тракия да се обезлюди... Обаче, след 3–4 месеца от окупацията, гърците се окупитили и започнали да се носят, като пълни господари: може би са чакали да минат ефектите от договорите в Санъ-Ремо и Севър. Отначало те са започнали да заплашват и да заставят българското население да подписва декларации, че е от гръцка народност“* (Разбойников 1940: 31–32).

Подписването на декларациите принуждава българите да се „самоопределят“ като гърци и да получат нови, *гръцки*, имена, съответстващи на „гръцката“ им същност. Подобно на други случаи, за хората от Западна Тракия името е маркер на етническа/национална принадлежност и насилствената му промяна се осмисля като начало на подмяната на идентификацията на носителя му. Поради дирижирането на този процес от държавата, местните българи го представят като началото на гръцкия тормоз. Така подписването на декларациите стартира процес на подмяна на идентичността им и на замяната на личните им български и славянски имена с такива с гръцко звучене. Ето как са разказани събитията в с. Шапчи, Гюмюрджинско. *„Дойдоха най-напред полицаи и чиновници и селският глашатай разгласи цялото българско население да се яви пред общината без турското защото по-голямата част от селото беше турското население. Когато отидохме, пред общината заварихме комисия от няколко души, наседали зад дълга маса и ние деца, жени, мъже и старци едни по едни заставахме пред комисията, която ни питаше как се казваме и в отговор ни даваше гръцко име и казваше, че отсега нататък си грък и ще носиш гръцко име. На мене казаха, че отсега нататък ще се казвам вместо Вълчо – Василиос“* (а.е. 350: 2, 3).

Не закъсняват и институционалните промени. Непосредствено след предаването на Беломорска Тракия на Гърция старото значение на разделението между патриаршисти и екзархисти вече се е заличило. Ако в края на XIX – началото на XX век в някогашна Турция то се е отнасяло към националното самоопределение на християнското население (Константинова 2014), през 20-те години на XX в. българската и гръцката християнски православни църкви са свързани със съответните млади балкански държави и са част от тяхната национална култура. След 1920 г., както навсякъде в гръцката държава, православните храмове са гръцки и има само един вид официални училища, наричани от самите респонденти *гръцки училища*. Български училища и църкви в Гърция няма, защото *„те са в България, а гръцките – в Гърция“*. Така в селските райони на Западна Тракия езикът изобщо започва да действа като маркер на съответната етническа/национална идентичност. А. Разбойников привежда разказа на съвременник на тези процеси, че по това време *„българите си стояха по селата, тормозени от „апосъ пазми“, т. е. летящи отряди (деврие) от по 25 души*

начело съ единъ поручикъ, съ фелдфебелъ и пр. Тия отряди навсекъде търсеха комити, оръжие, забраняваха да се говори български. Навсекъде вече беха поставени гръцки свещеници и учители. Казваха, че езиците ще режатъ на тия, които говорятъ български, старите заставяха да поздравяватъ на гръцки – съ „калимера“ и „калиспера“ (Разбойников 1940: 108).

Ето как протича процесът на изграждането на гръцкото училище и налагането на новото обучение сред българите от западнотракийските села. В информация за с. Шапчи, Гюмюрджинско, се съобщава: „През есента на същата година [1920 г., когато Беломорието е предадено на Гърция – б.м. М. М.] всички български деца от 7 до 15 годишна възраст ни събраха в училището... на всички момчета раздадоха безплатно фуражки с емблемата на гръцката държава... Децата от всички възрастови групи бяхме натъкани в две големи стаи и двама учители с по една здрава тояга в ръката ходят от дете на дете, казват на гръцки език отделни думи и като не може да ги запомни и изрече правилно, учителят го налага с пръчката по ръцете с все сила и казва „хондрокефалос вулгарос“ [дебелоглав българин – б.м. М. М.]... Когато се връщаме от училище по пътя ни пресрещаха полицаи и ни питаха какъв си по народност, на което ние отговаряхме грък съм. Друг изход нямаше, защото ако някой отсъства от училище, в къщи идва полицаи и отвежда детето в училището... Младежите и девойките над 15 годишна възраст събираха нощно време в училището да ги обучават на гръцки език, за да станат и те гърци“ (а.е. 350: 2, 3).

До съвременността е достигнало и е особено популярно знанието за посещаването на гръцките училища от българите. Ето един такъв разказ: „Но там след 21 г., вие знаете, карали са ги да изучават гръцки. Баба ми, между другото, на баща ми майката, тя броеше на гръцки. Тя е ходила на гръцко училище, допускам, че и дядо ми. Но знаеха гръцки и са го изучавали, принуждавали са ги, след това са ги карали да се пишат гърци, да приемат като гражданство тука, нали, да бъде гръцко... И в крайна сметка са напуснали“ (инф. 1).

В спомените си българите от селата свързват появата на гръцките училища и църкви отново с представите си за етническата си принадлежност. Според информация от с. Чобанкьой, Дедеагачко, „след проведеното преброяване... забранено бе да говорим и пишем на матерния си език... и непрекъснато ни внушаваха, че сме гърци“ (а.е. 207: 1). Респондентите акцентират върху изучаването на чуждия език и връзката му изобщо с училищното обучение, върху задължителното посещение на училището и заплахата от физически репресии при неспазване на правилата. Те отправят гръцкия език към ключовите средства за налагане на официалната национална идентичност и на символите на гръцката държава сред по-младите българи. Забраната да ползват родния си език, индиректно показва, че българският се превръща в скритото им средство за общуване⁷.

⁷ Езикова ситуация, в която живеят българите от селските региони на Беломорието в периода между 20-те и 30-те години, наподобява други описани случаи. А. Каракасиду посочва,

В селските региони на Западна Тракия настъпват и промени, свързани с религиозната институция. Православните храмове са трансформирани от български в гръцки. В спомените акцентът върху идентичността се предава основно чрез отбелязването на църквите, именувани на емблематични за българите светци. Според спомените на жител на с. Чобанкьой, Дедеагачко, *„още с настаняването си гръцката администрация закри съществуващите от векове параклиси и черкви, носещи имената на славянските просветители Кирил и Методий, като разруши параклисите и в останалите черкви бидоха събрани и унищожени техните икони“* (а.е. 207: 1). В друго сведение на българин от с. Чадърли, Гюмюрджинско, се отбелязва асимилаторската функция на българи гъркомани в гюмюрджинския затвор през 1919 г. *„Гръцки свещеници, които по произход са българи македонци, но не видели хаир от българската държава и се писали гърци“*, настояват респондентът и още двама негови съселяни да подадат декларации, че са по народност гърци, *„като очакваше, че и ние, които се освободихме от затвора, ще ги подкрепим“* (а.е. 200: 23).

В селските райони на Западна Тракия всички тези промени са съпътствани от физическите репресии. Ан. Разбойников пише, че *„отъ м. декемврий 1920 год. нататък“* гърците *„вече започнали да прилагатъ спрямо българите: боя, затвора, заточаванията и икономическото разорение на цели села“* (Разбойников 1940: 32). Санкционирани са жителите на много села. Мъж от с. Голям Дервент, Софлийско, отбелязва: *„но при тези режими живее ли се в друга държава! Започнаха да ни бият... Затова хората започнаха да бягат през границата нощно време“* (а.е. 216: 8). За подобна ситуация разказва жител от с. Чобанкьой, Дедеагачко: *„след проведеното преброяване започна масов терор над българския елемент. По-заможните и просветени българи биваха арестувани, третираны... Създадоха ударни войсковы групи, които редовно обикаляха селата, тормозеха и малтретираха българите“* (а.е. 207: 1, 2). Същото е положението и в с. Кушланли, Гюмюрджинско: *„през гръцката власт много от нашите хора бяха тормозени, арести, бой, рушвети“* (а.е. 213: 6). В спомените преживените физически репресии са представени като страдание, понесено в името на застрашената от гръцката власт българщина.

Българската идентичност се изтъква като причина и за една от ранните репресии над местното население – мобилизацията му в гръцката армия и използването му от гръцката държава като пушечно месо на малоазийския фронт срещу турците. Ан. Разбойников пише: *„гръцките власти беха предварително събрали българските младежи, служили въ българската войска, и ги изпратиха въ Мала Азия да се биятъ съ турците“*. В същото време Западна Тракия се изпълнила и с редовни гръцки войски, които българското население трябвало да издържа (Разбойников 1940: 32, 33).

че по време на националното изграждане в Македония в началото на XX в., българският език става извор на напрежение и конфликт и постепенно се превръща в истинска национална бариера, която разделя и поляризира селските региони (Каракасиду 2008: 103).

Жители на с. Кушланли, Гюмюрджинско, разказват: „когато властта премина в ръцете на гърците... взеха да мобилизират наши момчета и ги изпратиха в Мала Азия да се бият“ (а.е. 213: 6). Според други спомени „след много побоища в село на българите, под претекст, че имаме скрито оръжие, най-сетне мобилизираха ни от 18 до 35 години, а имаше и до 45 години хора. Заведоха ни в Лариса. Само от моя набор бяхме над 20 момчета и брат ми.... От Лариса чрез пристанището Волос ни изпратиха в Мала Азия, където гърците воюваха с Турция. След разгрома на гърците стовариха ни на пристанище Родосто. Една част от нас избягаха направо в България, а другите ги изпратиха пак във вътрешността на Гърция. Аз и брат ми също бяхме вече дошли в България“ (а.е. 767: 6). Българин от с. Чобанкьой, Дедеагачко, посочва: „през м. март 1921 г. мобилизираха в гръцката армия всички българи от 20 до 40 годишна възраст и след кратко обучение ги изпратиха на предни позиции на фронта в Мала Азия срещу Турция. Аз се случих болен от бронхопневмония и бях освободен“ (а.е. 207: 1). Част от оцелелите българи се връщат по родните си места след като гръцката армия претърпява поражение в Турция. Мобилизацията на младите българи е представена в спомените като страдание, понесено и преживяно в името на застрашената българска принадлежност, която непрекъснато се оспорва от новата гръцка власт.

Териториални аспекти на етническото сепариране на българите

Дискриминационната политика на гръцката държава към българите от селските райони има някои страни, отличаващи я от тази към сънародниците им от градските центрове. Това са интернирането на местното население и настаняването на гръцки бежанци в домовете му. Чрез двата процеса местните етнически граници получават нови пространствени измерения.

Интернирането на българите

Интернирането е един от пътищата, чрез които властта извежда западнотракийските българи от родните им територии. Началото му се свързва с различни причини. Според гръцката власт тракийските въоръжени чети извършват терористични актове срещу новото гръцко управление. Властта решава, че българите от някои селища са подпомогнали тези действия. Тя бързо предприема наказателни мерки като заставя жителите на цели села да ги напуснат и ги изпраща по места, разположени по егейските острови и в централната част на страната.

Същите причини за началото на интернирането са посочени и в част от спомените на българите, включително и на някои революционни дейци. Ето как е

разказано всичко това. „През този период от време нашите българи са хранили четниците“ (а.е. 26: 7). „Интернирването на островите ни стана по повод на това, че много български комити са идвали по нелегален начин да вземат от селото ни своите майки, годеници и жени, а населението ги е укривало... Гръцкото правителство като се научава, че българите са хранили комитите, издават заповед за интерниране на целите села: Дуган Хисар, Дервент, Еникьой, Бодама, Чобанкьой и други... Преди интернирването ни от гърците, беше излезла заповед от гръцките власти, да се поставят на всички къщи фенери нощно време, за да светят и се забелязва кой идва и кой излиза от всяка къща“ (с. Еникьой, Дедеагачко – а.е. 66: 2). Българите са „интернирани затова, че не се подчинявали на властта, обвинявали са ги, че приемат комити и били техни роднини“ (с. Съчанли, Гюмюрджинско – а.е. 730: 1–2).

В сведенията на някои бивши дейци на ВТРО интернирането на местното население се разглежда като резултат от стратегически и тактически грешки, допуснати от организацията. „С малки акции ние предизвикахме гърците да вземат още по-сериозни мерки и особено най-страшното, което беше изпращането в островите на няколко балкански села: Чобанкьой, Калайджи Дере, Дервент, Доган Хисар, Еникьой и др.“ (а.е. 770: 2–3). Друг участник в събитията подчертава, че четите принуждават българите „да напуснат домовете си. Нашите чети започнаха да пакостят на гръцките власти, посегнаха с оръжие на някои полицейски власти... Без да разберат, нашите четници помогнаха за разоренето на Беломорска Тракия през 1923 г. като настроиха гръцките власти срещу българското население. Започнаха арести, напълниха затворите и интернираха много български села на островите, а най-много на остров Крит. След 1924 г., когато голи и боси бягаха за България, старите хора говореха „Да бе мирно седяло, не би чудо видяло“. Всичко това, което го пиша, съм го видял и преживял. В много моменти се помагаше на народа, но понякога се предизвикваха и големи вреди, без да се дообмислят последиците. Много хора от тракийците умряха по затворите и островите“ (а.е. 689: 1, 2).

Част от сведенията посочват други причини за интернирането. На места се отбелязва, че подпомагани и хранени били не комитите, а местни хора, които са дошли да вземат близките си и да избягат с тях в България. „Хора от нашето село идваха да вземат близките си и ги заведат в България, а ние ги укривахме. През този период от време много от съселяните ни пострадаха тъй като бяха набедени умишлено от гърците, че са идвали в дома им български комити от България, а във същност това не е било вярно. По този повод българите бяха подлагани на най-жестоки мъчения“ (с. Еникьой, Дедеагачко – а.е. 66: 3).

Според много български изследователи основната причина за интернирането е българската идентичност на населението – нейното заявяване и отстояване води до наказване чрез „заточаване“. Един от тях е Ан. Разбойников. Той се спира обстойно върху местата на заточение, месторождението, броя

на интернираните и тежките последици от тези събития и в допълнение пише: „заточенията започнали през м. януарий 1921 год. отначалото поединични, заточвали са по-първите българи отъ села и градове, докато стигнало до масово вдигане, ограбване и заточване на цели села — съ старците, жените и децата. Това траяло презъ 1922, особено презъ 1923 и 1924 години. Първите заточенци започнали да се връщатъ презъ септемврий 1921 год. Но едни били освобождавани и връщани, а други — вдигани и препращани на заточение“ (Разбойников 1940: 34–35). В част от архивните спомени се отбелязва, че въпреки натиска на гърците, местните българи не се съгласяват да се „запишат гърци“, т.е. интернирането се осмисля като наказание срещу съпротивата им. „Като не може да асимилира и погърчи българското население, Гърция почна тормоз, заточение, арести на по-будни българи, които почнаха да бягат нелегално от гръцкия терор през границата в България“ (а.е. 205: 4). Други спомени сочат, че интернирането започва заради невъзможността българите да заминат за България: „по-късно се научихме, че е имало заповед изпратена от България до гръцките власти, които българи искат могат с редовни паспорти да се изселят в България, но същата е била скрита от властите и по този начин са успяли да интернират българите в островите“ (а.е. 67: 3).

Особено силна връзка с българската идентичност е представена в един разказ за празнуването на 24 май в условията на интерниране. „На 20 май на портала ни бе поставен караул. Ограничиха ни движението. Забелязана е била подготовката на празника Кирил и Методий. За да не бъдем изненадани, подготвихме се за скромно отпразнуване на 24 май... Аз се наех да склоня един фотограф да дойде и направи снимка. Той се съгласи без да подозира нашата цел и забрана на властта да се празнува този празник. Така отпразнувахме празника и можяхме да се снимаме“ (с. Чобанкьой, Дедеагачко – а.е. 207: 4). В този материал понесената етническа дискриминация и сепарирането на българите в чужда среда са корелирани с няколко национални знака: светци с емблематична функция за етническото/националното определение, просвета и институции, отбелязването на техния празник, задължителното му документиране за поколенията. Очевидно св.св. Кирил и Методий са възприемани не само от българите, но и от гръцката власт като български светци и празникът им като национален български, а не като общ православен. Празнуването е осмислено като специфичен ритуал на колективната/групова идентичност, а извършването му – като разновидност на понятието за героичното.

Интернирането, преживяно от българите от селските райони на Беломорието, силно укрепва тяхната национална идентичност. В спомените им и в разказите на потомците то е важен отличителен белег от родовата и общностната памет. Преживелите го доказват чрез него част от страданията си в името на (само-)опазването си като българи. Паметта за този процес допринася за очертаването на мъченическия ореол на интернираните по време на живота им в Гърция и подпомага процеса на тяхната виктимизация след идването им в България.

Изселване на българите от родните им места

Изселването на българите от собствените им домове/къщи е друг аспект от новите пространствени измерения на етническите граници в беломорските села. Изселването е резултат от действието на няколко процеса. Основният от тях е пряко свързан с политиката на гръцката държава спрямо настаняването на гръцки бежанци в областта.

Заселването на гръцки бежанци започва още в Междусъюзническа Тракия. Ан. Разбойников отправя началото му непосредствено след преброяването. *„Въ Западна Тракия, от друга страна, вече беха се варнали и настанили „гръцки бежанци“, много от които от съмнителен тракийски произход: избегали гърци от Мала Азия, черноморските крайбрежия и другаде. Гърците представители въ Междусъюзнишка Тракия, изобщо, много спекулираха, по това време, предъ окупационните френски власти съ името „гръцки бежанци“.* Настаняването им продължава и след предаването на областта на Гърция. Ан. Разбойников пише, че според българите, съвременници на този процес, провеждането му е имало за цел засилване на гръцкото национално влияние в областта (Разбойников 1940: 23–25). Изследователят допълнително посочва: *„през това време обаче избягали гърци от областта, от България, от Русия и от другаде били заселвани от набърже съставени в Тракия и другаде гръцки нарочни „комитети“, всички били довеждани под булото на бивши „бежанци“. Атинското правителство приготвяло присъединяването на Западна Тракия към Гърция“* (Разбойникови 1999: 239–240).

Съвсем накратко ще отбележа, че като съюзник та победителките в Първата световна война Гърция получава териториално разширение чрез Западна Тракия, но скоро след това претърпява малоазийската си катастрофа в Гръцко-турската война (1919–1922) – военен конфликт, възприеман в Турция като част от Турската война за независимост. Той приключва с пълен разгром на гръцката армия и – според решенията на последвалата го Лозанска конференция (1923 г.) – с размяна на огромно население между двете страни. А. Каракасиду сочи, че според Hirschon приблизителният брой на православните християни е 1,5 милиона души, на мюсюлманите – около 0,5 милиона, както и че според официалното гръцко мнение към 1930 г. 90% от бежанците, изпратени в селските райони на Гърция, са концентрирани в Македония и Западна Тракия (Каракасиду 2008: 193, 194). Така процесът на заселване на гърци в Беломорието се ускорява и разраства до огромни мащаби.

Част от тези хора гръцкото правителство започва да настанява в изоставените турски селища, а друга – в българските села. Ан. Разбойников отбелязва: *„най-тежко станало положението на българите през 1922, 1923 и 1924 години. Известно е, че през месеците август и септември 1922 год. гръцката армия въ Мала Азия претърпе страшен погром. През есента на 1922 год. започнаха да пристигат въ Западна Тракия остатъците от тая армия. Следъ това тя отстъпи и отъ Източна Тракия. А това бе катастро-*

фа и за гръцкото население въ тия области. Коего е успело да се спаси, отъ поголовната сечъ, е бегало. Бежанци гръци отъ Мала Азия и Източна Тракия пристигнали и въ Западна Тракия. Отъ Източна Тракия едни пристигали съ стока и добитъкъ, но, изобищо, бежанците са били гладни и окъсани. Всички са били настанявани въ българските села и въ българските къщи“ (Разбойников 1940: 33). Според някои спомени в селата са настанени основно караманлии (а.е. 404: 1–2).

В случая българите се оказват силно потърпевши. Разказът им представя неофициалния прочит на тази история и отразява начина, по който те са я видели и преживели. „В Мала Азия Гърция загуби войната и заедно с отстъпващата гръцка армия избягаха всички гръци, живеещи до тогава в Турция. Избягали-те от Турция гръцки бежанци бяха настанени в селата, домовете и имотите на българите и тогава започна тормоз над българското население, арести и побоища“ (с. Шапчи, Гюмюрджинско – а.е. 350: 1–2). „След поражението на гръцката армия в Мала Азия, започна прииждането на гръцките бежанци и черкези, които настаняваха в нашите домове принудително като на собственика оставиха само по една стая и ни заставяха да поделяме добитите храни и друга селскостопанска продукция и дърва за отопление с настаненото в дома ни гръцко семейство, които се чувстваха господари в българската къща“ (с. Чобанкьой, Дедеагачко – а.е. 207: 1). „Селото ни беше заето от гръцки бежанци от Мала Азия и Източна Тракия. Заеха къщите ни и всяка вечер викат и питат: „Още тука ли сте?“ Ето при какви условия кушланлийци напуснаха родното си обично село“ (с. Кушланли, Гюмюрджинско – а.е. 767: 7).

В селските райони на Западна Тракия паралелно с пристигането на гръцките бежанци протича и друг процес. Това е изгонването на българите от жилищата, в които те са се настанили при завръщането си в областта през 1913–1914 г. „Когато Гърция зае Беломорска Тракия, турците се оплакаха на гръцката власт – не щем българите в нашите къщи и в селото ни. Тогава гръцката власт изпълни волята и искането на турците. Изгониха ни от турските къщи. Останахме на произвола на съдбата, на улиците и големите поляни, на дъждове и на снегове. Тогава нашият народ започна да прави колиби от слама, дъбова шума и от хвойна землянки“ (с. Съчанли, Гюмюрджинско – а.е. 89: 1, 2).

Част от българите, завърнали се интерниране, също откриват, че в домовете им вече живеят гръцки бежанци. Чобанкьойци разказват, че след първото им интерниране покъщнината им „беше усвоена и разграбена от гръцките бежанци със съдействието на администрацията“ (а.е. 207: 2), а след второто – „намерихме съвсем други бежанци, настанени в домовете ни. Вратите и прозорците на оставените за наше ползване стаи – изпочупени и изкъртени“ (а.е. 207: 5). Българите, завръщащи се от интерниране по родните си места, „лак бяха върнати по домовете им, но без покъщнина, инвентар и добитък и други хора в техните къщи; не знаеха къде да се дият и прехранват“ (с. Шапчи, Гюмюрджинско – а.е. 350: 4).

Завръщащите се заточеници често намират имотите си опустошени. Ан. Разбойников пише: „Така по-лесно е ставало ограбването на целата имъ стока, покъщнина и завземане жилищата имъ... Селата си намерили разграбени и опустошени. Понеже ги подпомагали съ брашно, предполагатъ, големата смъртностъ, следъ завръщането, се е дължела на недоброкачественото или дори на отровното брашно, по подобие на ярма, което имъ раздала гръцката властъ“ (Разбойников 1940: 34). В много спомени се отбелязва, че къщите на интернираните са разграбени и унищожени. „След дълго пътуване нашите са се завърнали в селото ни... и са видели, че всичко е опожарено, моя баща от мъка е починал, а след него и моята майка“ (с. Еникъой, Дедеагачко – а.е. 66: 2); „Останалите всички бяха върнати по домовете си, но всичко, покъщнина, така също с едрия и дребен добитък, ограбиха. Това беше през 1923 година“ (с. Еникъой, Дедеагачко – а.е. 434: 1).

Спомените на българите от селските региони на Западна Тракия за изселването им от собствените им домове представят неофициалния прочит на тази история. Тя протича през 20-те години на XX в. и по същността си се свежда до промяна на етническия характер на западнотракийските села. В този процес имотите се превръщат в гранична територия и арена на директен сблъсък между две групи население именно заради тяхното различно национално самоопределение. Старите местни жители губят *бащиниите* си, защото отстояват *българщината* си, а новите пришълци ги печелят, защото са гърци. Така се обяснява защо голяма част от българите са маргинализирани, лишени са от жизненото си пространство и се превръщат в бездомници в родните си земи⁸. Контролът върху домовете и средствата за производство създава в промененото беломорско общество нова връзка между неравенството и социалната стратификация и така препотвърждава връзката между имущество и идентичност.

Щрихи от профила на изселниците

В резултат на усилията на гръцката държава за национално изграждане, през първата половина на 20-те години на XX век селските региони на Западна Тракия се превръщат в социален кръстопът. Част от местното население се самоопределя като българско. Така то се сблъсква с прииждащите човешки потоци, търсещи място за заселване, и едновременно с това става един от обектите на политиката на налагане на гръцката идентичност. Ситуацията, в която

⁸ „Изгонването на българите отъ Западна Тракия и заселването ѝ съ гърци, както и заселването съ гърци на Южна Македония, впоследствие се разглеждаше отъ западноевропейски видни учени и професори. Некои отъ тяхъ възторжено сочеха гърците, като необходимите нови, просто пратени отъ провидението, обновители на тия земи. Яркъкъ защитникъ на гръцката кауза последните години бе французкиятъ проф. Jacques Ancel, за когото заселването и преобразуването на Западна Тракия и Югоизточна Македония, чрезъ бежанци гърци отъ Мала Азия, е „гръцкото чудо отъ XX в.“ (Разбойников 1940: 42–43).

изпадат българите, не е изолиран случай. Фр. Барт отбелязва, че при повечето политически режими с прекалено ниска степен на безопасност, хората са сериозно застрашени от произвол и насилие извън своята първоначална общност. В тези общества високият риск действа като основно ограничение при между-етническите контакти – много форми на взаимодействие между членовете на различни етнически групи не се развиват поради липса на взаимно доверие и недостатъчни възможности за договаряне, даже когато има потенциални взаимни допълнителни интереси (Барт 2006: 45–47). По това време ходът на процеси от този тип преобръща старите социални отношения и ред в Западна Тракия и преначертава териториалните измерения на дотогавашните и вътрешни етнически граници. Населението от селските и райони преживява ценностни промени, предефинира възприятията си за идентичност и осмислянето на категории като „местни“ и „коренни“.

Протеклите събития и голямо разместване на население оставят дълбок отпечатък върху местните българи. Трябва да подчертая, че процесите, чрез които етническите групи се поддържат, без съмнение въздействат на временната регионална безопасност. В случаи като разглеждания тук съществуват и вътрешни санкции, поддържащи собствените традиции и културните различия с другите. Според Фр. Барт ако безопасността на индивида зависи от произвола и неговото спонтанно поддържане от общността, личната самоидентификация като член на общността трябва да е ясно изразена и потвърдена, а всяко поведение, отклоняващо се от нормата, може да е интерпретирано като отслабване на идентичността и, следователно, като нова опасност. В подобни ситуации случайните исторически различия между културите на различните общности имат тенденцията да се запазват без каквито и да е позитивни организационни основания, а много от наблюдаваните културни различия имат доста ограничено значение за етническата организация (Барт 2006: 45–47).

През 20-те години на ХХ в. повечето от българите от селските райони на Западна Тракия, които запазват националното си самоопределение, са лишени от жизненото си пространство и са изместени от родната си територия. Ще припомня констатацията, че в области, където една етническа група контролира средствата за производство, от които зависи друга подобна група, възниква взаимовръзка между неравенството и социалната стратификация. Фр. Барт сочи, че стратифицираните полиетнически системи се образуват там, където различни групи упражняват диференциран контрол над имуществото, възприемано като обща ценност (Барт 2006: 33–35).

В разгледания случай с българите от западнотракийските села стратификацията се базира върху силово промененото владение на недвижими имоти (къщи, парцели, земи) и самата покъщнина, а интеграция липсва. В хода на този процес окупаторите стават земевладелци, а реалните собственици – излишни натрапници. В разказите на бежанците домът, схващан като върховна ценност, заема важно място. Социалният статус на собствениците му зависи пряко от него и затова отнемането му ги превръща в бездомници и маргинали. Според

местните българи това е част от цената, която те плащат за отстояването на идентичността си пред националистичната държавна политика на Гърция.

В резултат от всички тези процеси през 20-те години на ХХ в. обстановката в селските райони на Западна Тракия става толкова проблемна, че пред българите не остават много пътища за оцеляване. Огромна част от тях решават, че вече е невъзможно да живеят тук и поемат пътя към България. Стотици хора поемат по пътя на бягството⁹, защото „*какъв изходъ е требвало да търсят тогава [...] за себе си? Да се стои тамъ, вече е било невъзможно. Само бегството въ България е давало спасение за техъ*“ (Разбойников 1940: 35–36). Други българи напускат легално, *с паспорти*, по силата на междудържавните споразумения: „*в 1924 и 1925 г. изтерзаните западнотракийски българи поели пътя за България като бежанци*“ (Разбойникови 1999: 238 и сл.). В обкръжаващата ги враждебна социална атмосфера те избират напускането и бягството като стратегии за справяне¹⁰.

Към момента на заминаването си тези хора притежават ясна национална самоидентификация и белези, които групово ги обединяват. Те са родени в Западна Тракия, самоопределят се като бежанци и като българи, имат обща травматична памет, свързана със стигматизацията, преживените страдания и прогонването им от Гърция, произхождат предимно от селските региони, представляват значителни по размери човешки потоци, движат се групово по време на преместванията си от едната държава в другата и в самата България. Членовете на тази общност придават особено важно значение на няколко знака, чрез които се и самоидентифицират. Това са: бягството, запазването на българската идентичност, раздялата с близките, напускането на родината, обедняването и лишаването от имоти и средства, преживените страданията по пътя към и в България, носталгията по родните села и надеждата за връщане¹¹. Самоопределящи се чрез тези признаци, те са част и от българската диаспора¹².

⁹ „*Първият периодъ на масово бегство, какго се каза на друго место, бе при междусъюзническата окупация презъ 1919 год. и напушането на българските власти, вториятъ периодъ — при гръцката окупация презъ пролетъта ма 1920 год. третиятъ периодъ — сега следъ нашествието на гръцките бежанци и разбитите гръцки войски. Въ страната тукъ-таме избухна и въоръжена разправа между българите и гръцки войскови отделения презъ м. януарий 1923 год.*“ (Разбойников 1940: 33).

¹⁰ Т. Браянов посочва следните етапи на изселване на българи от Беломорска Тракия след Първата световна война: 1920 г. преди френското командване да предаде „междусъюзническа Тракия“ на Гърция; 1922–1923 г. бягат млади хора, за да избегнат военната служба в гръцката армия или за да се укроят по време на интернирането; 1924–1925 г. е най-голямото изселване на българите от Беломорска Тракия по силата на спогодбата „Моллов – Кафандарис“ (1923 г.); след 9 септември 1944 г., когато се изселват семействата, останали до тогава, както и върналите се по родните си места през 1941–1944 година (Браянов 1965: 120–121).

¹¹ По тези и други въпроси виж още Ракшиева 2000, Detrez 2015, Vukov 2015.

¹² За характеристиките на диаспората виж Лулева 2012.

Репатриацията довежда тези българи в България – страна, която наричат „родина“ и „майка България“. Тя, обаче, никога не заменя родната им Тракия, където смятат, че са живели най-пълноценно. Скоро те започват да осмислят престоя в националната си родина като непреодолимо изгнание, прокарването на държавната граница и етническата дискриминация в Гърция като огромна драма, а обратното пътуване към родните земи става големият им блян¹³. В България още през 20-те години на ХХ в. те възприемат името, с което ги наричат местните – „тракийци“, натоварвайки го смислово със знаците на своята идентификация и постепенно, на места, го разширяват до „истинските тракийци“¹⁴. Така към националното и локалното им самоопределяне се добавя и регионалното – базирано върху един топоним от родната им област, то изразява усещането им за бежанската им съдба. Постепенно те се превръщат в хора с подчертана регионална идентичност, които носят измеренията на границата в себе си, в езика, мислите и спомените си, в непрекъснатата надежда, че „Тракия ще се отвори“, в надеждата, че животът им тук е временен, в непрекъснатата си носталгия и копнеж по родните места, които предават и на своите поколения.

През 20-те години на ХХ в. българите в селските райони на Западна Тракия преживяват драматични трусове. Областта се превръща в политическа, национална, пространствена, културна, социална граница. След военните конфликти в нея настъпват огромни размествания на населението, а гръцката държава повежда асимилационна и дискриминационна политика към тези, които не са гърци. В хода на тези процеси се създават нови понятия за идентичност и усещания за принадлежност към определена общност, нова регионална култура на съжителство. Промените в обстановката в селските райони изправят местните българи пред житейска дилема, свързана с физическото им оцеляване, с липсата на домове и средства за преживяване, с натиска на властта за промяна на самоопределието им. Поставени при такива обстоятелства, тези хора виждат два пътя пред себе си – оставане в родината и превръщане в гърци или напус-

---

¹³ В някои села около Кърджали бежанците живеят години в неремонтирани къщи, не само защото им липсват средства, но и с надеждата, че „границата ще се отвори“ и те ще се върнат. В литературата са коментирани и други подобни случаи. Един от тях са турците, преселници от България в Турция в края на ХХ в. Сл. Каракушева изтъква, че родината в техните представи има две измерения и в различните ситуации едното от тях надделява при конструирането и трансформирането на идентичности. От едната страна стои образът на „историческата родина“, която е свързана с мястото на раждане и произход, от другата страна стои категорията на „символната родина“, която конструира етническата самоличност. Първата задава националната принадлежност, втората, освен национална, задава и етническата самоидентификация (Каракушева 2011).

¹⁴ За понятието „истинските тракийци“ и смисловата му връзка с регионалната идентичност на тези хора, както и за начина на оформянето му именно през 20-те години в България, виж по-подробно Ракшиева 2000, 2004.

кането ѝ като българи и отправяне към България¹⁵. В огромното си мнозинство те избират бежанската съдба. Затова въпросът с националната идентичност е толкова силно поставен при тези хора – във физическата си родина те са страдали заради нея, а в националната са се изправили пред необходимостта да я утвърдят.

Без съмнение различните обстоятелства стимулират различно поведение. Така българите в градските центрове на Западна Тракия, които са поставени при други условия, преживяват по различен начин промените между двете световни войни. Те не са принудени да търсят физическо оцеляване и остават в родината си. Във втората част на това изследване ще бъдат разгледани стратегиите на всекидневно ниво, които тези българи използват, за да се справят с кризите, причинени от политиката на Гърция в Западна Тракия след 1920 г.

Литература

Барт, Ф. 2006. Введение. В: *Етнически групи и социални граници*. Сборник статей под редакцией Фредерика Барта. Москва, 9–48. [Bart, F. 2006. Vvedeniye. V: *Etnicheskiye grupy i sotsialnyye granitsy*. Sbornik statey pod redaktsiyey Frederika Barta]

Браянов, Т. 1965. Българи бежанци от Тракия (родни места и къде са заселени в България). – *Известия на Тракийския научен институт*, София, кн. 1, 117–146. [Brayanov, T. 1965. *Balgari bezhantsi ot Trakiya (rodni mesta i kade sa zaseleni v Bulgariya)*. – *Izvestiya na Trakiyskiya nauchen institut*]

Каракасиду, А. 2008. *Житни поля, кървави хълмове. Преходи към националното в Гръцка Македония, 1870–1970*. София. [Karakasidu, A. 2008. *Zhitni polya, karvavi halmove. Prehodi kam natsionalното v Gratska Makedoniya, 1870–1970*. Sofiya]

Каракушева, Сл. 2011. Проекции на родината в представите на турците, преселници от България в района на Бурса, Р Турция. – *Българска етнология*, кн. 1, 44–59. [Karakusheva, Sl. 2011. *Proektsii na rodinata v predstavite na turtsite, preselnitsi ot Bulgariya v rayona na Bursa, R Turtsiya*. – *Balgarska etnologiya*, кн. 1, 44–59]

Константинова, Ю. 2014. *Българи и гърци в борба за османското наследство*. Велико Търново. [Konstantinova, Yu. 2014. *Balgari i gartsii v borba za osmanskoto nasledstvo*. Veliko Tarnovo]

Лулева, А. 2012. „Завръщане“ на бесарабските българи в България – интерпретативни рамки за изследване на процеса. В: Пимпирева, Ж. (съст.) *Бесарабските българи в постсъветското пространство. Култура, политика, идентичност*. София, 343–357. [Luleva, A. 2012. „Zavrashthane“ na besarabskite

---

¹⁵ Територията, освободена от тази местна етническа група, се заема от гърците бежанци от Източна Тракия и Мала Азия.

bulgari v Bulgariya – interpretativni ramki za izsledvane na protsesa. V: Pimpireva, Zh. (sast.) Besarabskite bulgari v postsavetskoto prostranstvo. Kultura, politika, identichnost. Sofiya, 343–357]

Разбойников, Ан. 1940. Обезбългаряването на Западна Тракия 1919–1924. – В: *Тракийски научен институт, библиотека „Тракия“*, № 12, 1940, София. [Razboynikov, An. 1940. Obezbulgaryavaneto na Zapadna Trakiya 1919–1924. – V: Trakiyski nauchen institut, biblioteka „Trakiya“, № 12, 1940, Sofiya.]

Разбойников, Ан., С. Разбойников 1999. *Населението на Южна Тракия с оглед народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 година*. София. [Razboynikov, An., S. Razboynikov 1999. Naselenieto na Yuzhna Trakiya s ogled narodnostnite otnosheniya v 1830, 1878, 1912 i 1920 godina. Sofiya.]

Рақшиева, Св. 2000. Истинските тракийци. – В: *Българска етнология*, кн. 2, 5–29. [Rakshieva, Sv. 2000. Istinskite trakiytsi. – V: Balgarska etnologiya, kn. 2, 5–29.]

Рақшиева, Св. 2004. Етнографски групи и граници в Тракия. – В: *Тракиецът и неговият свят*, Т. 2 (Доклади от Третата научна етнографска конференция „Тракиецът и неговият свят“), София, 5–26. [Rakshieva, Sv. 2004. Etnografski grupi i granitsi v Trakiya. – V: Trakietsat i negoviyat svyat, T. 2 (Dokladi ot Tretata nauchna etnografска konferentsiya „Trakietsat i negoviyat svyat“), Sofiya, 5–26.]

Трифонов, Ст. 1989: *Антантата в Тракия 1919–1920 г.* Университетско издателство „Климент Охридски“, София. [Trifonov, St. 1989: Antantata v Trakiya 1919–1920 g. Universitetsko izdatelstvo „Kliment Ohridski“, Sofiya]

Шишков, Ст. 1922: *Тракия преди и след европейската война: издирвания и документи*. Пловдив. [Shishkov, St. 1922: Trakiya predi i sled evropeyskata voyna: izdirvaniya i dokumenti. Plovdiv.]

Detrez, R. 2015: Refugees as Tools of Irredentist Policies in Interwar Bulgaria. In: *Migration in the Southern Balkans From Ottoman Territory to Globalized Nation States*. Vermeulen, H., M. Baldwin-Edwards, R. van Boeschoten (Edit.), 47–62.

Vukov, N. 2015: Resettlement Waves, Historical Memory and Identity Construction: The Case of Thracian Refugees in Bulgaria. In: *Migration in the Southern Balkans From Ottoman Territory to Globalized Nation States*. Vermeulen, H., M. Baldwin-Edwards, R. van Boeschoten (Edit.), 63–84.

Архивни източници

а.е. 26: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 26. Спомени от Датко Димов Назъров (Лични спомени за изживяните нерадостни детски и юношески години, прекарани през Балканската война), гр. Кърджали, 1974 г.

а.е. 66: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 66. Спомени от Калина Димова Кадиева (За нерадостните детски години през време на интернирванията и Балканската война), гр. Кърджали, 1975 г.

а.е. 67: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 67. Спомени от Никола Краев Кадиев Кадиева (За Балканската война 1912 г.: За една благородна постъпка от войводата Димитър Маджаров към Явер паша), гр. Кърджали, 1975 г.

а.е. 89: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 89. Спомени от Ангел Петков Митрев (Карапетков) (За с. Съчанли и Балканската война 1912–1913 г.), гр. Кърджали, 1974 г.

а.е. 200: ТДА-Кърджали, Личен фонд № 271-К, инв. оп. № 1, а.е. № 200. Михайлова, М. Спомени от различни хора за бягането на тракийци от Беломорието в България (заслушани и записани от М. Михайлова). Оригинали. Чернови. Ръкописи. Машинописи, 1943–1970 г.

а.е. 205: ТДА-Кърджали, Личен фонд № 271-К, инв. оп. № 1, а.е. № 205. Михайлова, М. Автобиографични бележки от Никола Райчев Германски от с. Манастир, Гюмюрджинско и други жители на същото село за живота им там през 1913–1924 г. Оригинали. Чернови. Машинописи. Ръкописи, 1956–1969 г.

а.е. 207: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 207. Спомени от Янко Запрянов Николов (Масовото интерниране на тракийски българи от разни села на остров Крит през 1922–1923 година), гр. Кърджали, 1979 г.

а.е. 213: ТДА-Кърджали, Личен фонд № 271-К, инв. оп. № 1, а.е. № 213. Михайлова, М. Спомени на селяни от с. Кушланли, Гюмюрджинско, за живота им в миналото. Оригинали. Чернови. Машинописи, 1962–1970 г.

а.е. 216: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 216. Спомени от Вълчо Иванов Папратилов (Страданията на тракийските българи от с. Голям Дервент, Софлийско през 1912 година), гр. Кърджали, 1979 г.

а.е. 350: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 350. Спомени от Вълчо Куртев Димитров (За нерадостната съдба на българите бежанци от Западна Тракия), гр. Кърджали, 1982 г.

а.е. 404: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 404. Спомен от Щилян Димитров Дунков (За бежанския въпрос), гр. Кърджали, 1984 г.

а.е. 434: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 434. Спомен от Димитър Георгиев Гърбучков (Автобиографични бележки за изселването на българите от беломорска Тракия, стачките на тютюневите работници през 1929 и 1940 г. в Джебел, установяването на народната власт в Джебел, председател на ТКЗС през 1958 г.), гр. Ивайловград, 1984 г.

а.е. 689: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 689. Спомен от Атанас Василев Вълков (Спомен за основаването на Комитета за свободата на Тракия и грешките, допуснати в тракийската организация), гр. Кърджали, 1993 г.

а.е. 706: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 706. Спомени от Щерю Русинов (Спомен за с. Манастир, Гюмюрджинско за периода 1890–1920 г.), гр. Кърджали, 1995 г.

а.е. 730: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 730. Спомени от Райка Иванова Запартова-Чипкова (По спомени на майка ми Ирина Запартова за събитията в с. Съчанли през 1913–1921 година), гр. Кърджали, 1998 г.

а.е. 767: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 767. Спомени от Пею Андреев Бойчев (За историята на с. Кушланли, Гюмюрджинско – църковни, просветни, училищни, революционни борби, Балканска война, мобилизиране на български младежи в гръцката армия), Кърджали, 2004 г.

а.е. 770: ТДА-Кърджали, ф. Лични спомени, а.е. № 770. Спомени от Илко Димитров (За дейността на вътрешната тракийска революционна организация в Кърджали от 1921 до 1928 г.), гр. Кърджали, 2004 г.

Теренен материал

инф. 1: мъж, р. 1950 г. в с. Пчелари, Стамболовско.

Гл. ас. д-р Мария Маркова

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН

Московска 6А

1000 София

E-mail: m_tarnovska@abv.bg